

Palczewski, Marek

Problem "separatyizmu mazowieckiego" w historiografii polskiej

Przegląd Historyczny 76/1, 113-130

1985

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

MAREK PALCZEWSKI

Problem „separatyizmu mazowieckiego” w historiografii polskiej

Postawienie niniejszego problemu wymaga określenia teoretycznego modelu „separatyizmu mazowieckiego” i ram czasowych omawianego zjawiska. Interesować nas będą odpowiedzi na pytania: 1. czy autor zauważa istnienie separatyizmu; 2. czy swój pogląd formułuje *expressis verbis*; 3. jaki charakter miał, zdaniem autora, ów separatyzm, jakie były jego przyczyny, przebieg i skutki; 4. czy autor ma do prezentowanego zagadnienia stosunek obiektywny czy też wartościujący. Istotne będzie również rozstrzygnięcie kwestii statusu prawnego Mazowsza w wiekach średnich: czy było ono samodzielnym państwem, czy częścią państwa polskiego. Ponadto zajmiemy się stosunkiem poglądów danego historyka do tradycji historycznej i współczesnych mu prądów.

Na zbudowany przez nas model „separatyizmu mazowieckiego” składają się następujące elementy: odrębność terytorialno-administracyjna ziem mazowieckich od ziem polskich; samodzielna polityka zewnętrzna książąt mazowieckich; spory książąt z królami polskimi w wiekach XIV—XVI; aspiracje książąt mazowieckich do Korony Polskiej; odmienność prawa mazowieckiego; istnienie niezależnej władzy wewnętrznej, władzy najwyższej i suwerennego sejmku na Mazowszu; opór społeczeństwa mazowieckiego przed wcieleniem do Korony; przywiązanie do własnej dynastii; odrębność interesów handlowych i gospodarczych, wreszcie poczucie „świadomości narodowej” Mazowszan.

Mazowsze w całości, bądź częściowo pozostawało odrębnym od reszty ziem polskich terytorium w latach 1041—1047 i od 1248 do 1526 r. W pierwszym okresie — jak ustalił Janusz Bieniak — w zasadzie nie można mówić o separatyzmie Mazowsza, gdyż państwo Miecława posiadało aspiracje ogólnopolskie¹. Druga część samoistnego bytu rozpoczyna się wraz z wyodrębnieniem Mazowsza jako osobnej dzielnicy w 1248 r., a kończy z chwilą inkorporacji ostatnich ziem mazowieckich do Korony (1526).

Ze względu na to, że problem „separatyizmu mazowieckiego” staje przed współczesnymi dopiero po 1320 roku, w artykule zajmiemy się drugim z wyżej wymienionych okresów.

W niniejszej pracy przyjmujemy podział historiografii polskiej na następujące okresy: od Naruszewicza do 1918 r. (okres I), 1918—1945 (okres II) oraz od 1945 r. do czasów najnowszych (okres III).

*

I. Naruszewicz — zwolennik silnego rządu — o polityce mazowieckiej ma sądzę jednoznaczny: Piastowie mazowieccy działali na szkodę państwa i narodu polskiego (m.in. układ w Brodnicy — 1326 r., hołd Wacława płockiego — 1329 r.). Źródło niechęci książąt wobec Łokietka — i w konsekwencji przyczynę separaty-

¹ J. Bieniak, *Państwo Miecława*, Warszawa 1963, s. 202—205.

mu książęcego (aczkolwiek nie nazywa go po imieniu) — widzi w koronacji Władysława, księcia krakowskiego².

Protoplastą innej niż „naruszewiczowska” tradycji historycznej był Joachim Lelewel, zwolennik idei republikańskiej, który broni tezy, że wszystkie ziemie polskie rozwijają się zgodnie i harmonijnie tylko wtedy, gdy jest zachowana jedność społeczeństwa polskiego. Przykłady historyczne mają — zdaniem autora — potwierdzać tę tezę³.

W latach czterdziestych XIX w., w środowisku historyków warszawskich najbardziej znaną postacią był Wacław Aleksander Maciejewski, autor dzieła „Polska aż do pierwszej połowy XVII wieku”. Jego zdaniem Mazowsze było jedną z ziem polskich, a odmienności nosiły głównie charakter kulturowy⁴.

W latach 1846—1848 ukazały się trzy tomy „Dziejów Polski za panowania Jagiellonów”, pióra Łukasza Gołębiowskiego. Realistycznie i z dużą znajomością rzeczy opisywał układy panujące między książętami mazowieckimi a królami polskimi. Separatystyczne dążenia Mazowszan dostrzegał, ale potraktował je jako epizod lat 1425—1426 (wyeksponował tzw. sprawę Pawłowskiego)⁵, który nie wpłynął istotnie na dalsze losy państwa polskiego.

Kilka lat później zapanował w Polsce kult wszystkiego, co swojskie, połączony z niechęcią wobec tego co obce. Dobrą egzemplifikacją powyższego sądu jest monografia Mazowsza Felicjana Kozłowskiego. Kozłowski z aprobatą wyraża się o książętach mazowieckich. Ubolewa nad tym, że po śmierci Kazimierza Wielkiego właśnie Siemowit III nie został wybrany królem polskim, gdyż w jego mniemaniu piastowska dynastia, a nie Ludwik węgierski, czy Jagiellonowie była predysponowana do sprawowania silnej władzy monarszej⁶. Ponadto dzięki powołaniu na tron Piasta mazowieckiego Polska odzyskałaby znaczną prowincję, utraconą przez Koronę w roku 1370.

Autor zauważa wyjątkowość stosunku lennego książąt mazowieckich, polegająca na obowiązku nie zawierania z nikim przymierza bez wiedzy i zezwolenia królów polskich, nie czynienia nikomu darowizn ziem mazowieckich bez zgody Korony, wreszcie obowiązku pomagania panu lennemu przeciw każdemu nieprzyjacielowi⁷. Hołd Wacława i jego związek z Krzyżakami uznaje za szkodliwe dla Polski, natomiast niepodległościowe działania Siemowita III usprawiedliwia warunkami umowy lennej z Kazimierzem Wielkim i nieudolnością Ludwika węgierskiego.

Książka Kozłowskiego zawiera wiele błędów merytorycznych i jako „nie-naukowa” spotkała się z surową krytyką. Julian Bartoszewicz na łamach „Biblioteki Warszawskiej” orzekł, że nic nie jest warta⁸. Była ona co prawda pierwszą próbą syntezy dziejów Mazowsza, ale niestety próbą zupełnie nieudaną.

Do nurtu naukowych prac historycznych zaliczymy czterotomową syntezę „Dziejów Polski” Józefa Szujskiego i „Dzieje Narodu Polskiego” Henryka Schmitta. Pierwszy z nich surowo oceniał książąt mazowieckich⁹. Wacława

² A. Naruszewicz, *Historia narodu polskiego od początków chrześcijaństwa* t. V, Warszawa 1803, s. 314, 328—300; t. VI, s. 55, 121.

³ J. Lelewel, *Historia Polski do końca panowania Stefana Batorego*, [w:] J. Lelewel, *Dzieła* t. VI, Warszawa 1962, s. 197—222, 268.

⁴ W. A. Maciejewski, *Polska aż do pierwszej połowy XVII wieku pod względem obyczajowym i zwoyczajowym w czterech częściach opisana* t. II, Petersburg, Warszawa 1842, s. 57—58.

⁵ Ł. Gołębiowski, *Dzieje Polski za panowania Jagiellonów* t. I, Warszawa 1846, s. 325.

⁶ F. Kozłowski, *Dzieje Mazowsza za panowania książąt*, Warszawa 1858, s. 143.

⁷ Tamże, s. 38.

⁸ J. Bartoszewicz, „Biblioteka Warszawska” t. I, 1860, s. 694.

⁹ J. Szujski, *Dzieje Polski* t. I, Lwów 1862, s. 152.

plockiego nazywał wyrodnym księciem, potępiając go wraz z Siemowitem II i Trojdenem I za traktat z 1326 r. Eksponował rolę wielkich jednostek w kształtowaniu historii.

Z „personalistycznym” modelem widzenia dziejów polemizował Schmitt, uznając za podmiot historii cały naród¹⁰. Sprawom mazowieckim poświęcił niewiele miejsca, separatyzm dostrzegał i sugerował czytelnikowi pejoratywną ocenę tego zjawiska¹¹.

Okres pozytywizmu inauguruje w historiografii polskiej tzw. szkoła krakowska. Przedstawiciel jej Michał Bobrzyński, autor „Dziejów Polski w zarysie”, separatyzmu mazowieckiego nie zauważył, co więcej podkreślał patriotyczną postawę ludności Mazowsza, które jako jedyna dzielnicą polską obroniło swą niezawisłość w czasie najazdów Wacława czeskiego¹².

Autorem pierwszej pracy dotyczącej wyłącznie stosunków polsko-mazowieckich w wiekach XIV—XVI był Stanisław Łukas, który na łamach „Przewodnika Naukowego i Literackiego” zajął się sprawą przyłączenia Mazowsza do Korony Polskiej. Układ lenny był dla niego „kluczem do zrozumienia stosunku w jakim Mazowsze — przynajmniej w drugiej połowie swego odrębnego istnienia — zostawało do polskiej monarchii”¹³. Czas tej odrębności oblicza autor na trzy wieki, od panowania Konrada I do 1526 r. Jego zdaniem sokołdowanie Mazowsza nie było równoznaczne z kresem politycznej samodzielności tej dzielnicy¹⁴. Początkiem końca owej samoistności była śmierć Siemowita VI i Władysława II w 1462 r., która stała się równocześnie przyczyną długotrwałego sporu sukcesyjnego między Jagiellonami a Piastami mazowieckimi. Z opisów hołdów i umów lennych można wnosić, iż przyczyną utrzymywania się w niezależności dzielnicy mazowieckiej upatrywał autor w specyficznych stosunkach prawnych, istniejących pomiędzy Mazowszem a Koroną¹⁵.

Późnym dziejom średniowiecznego Mazowsza poświęcił artykuł Adolf Pawiński¹⁶. W centrum jego zainteresowania znalazły się ostatnie miesiące udzielnych rządów księżnej Anny, córki Konrada III i Anny Radziwiłłówny. Według umów lennych — pisze Pawiński — księżniczka Anna nie posiadała żadnych praw do Mazowsza, mimo to jeszcze pół roku po śmierci Janusza III sprawowała władzę dzięki poparciu szlachty mazowieckiej. Dopiero 13 września 1526 r. król Zygmunt Stary wcielił księstwo do Korony.

Działania na rzecz odrębności Mazowsza Pawiński określa jako „tłumienie odgłosu nieugiętego prawa, któremu stać się musiało zadość”¹⁷. Przyczyny tych aktów znajdował w przywiązaniu do starego porządku politycznego i sądowego, w przywiązaniu do własnej dynastii oraz w umiłowaniu wolności.

Koniec XIX wieku obfitował w syntezę historii Polski. Najpierw ukazały się „Dzieje Polski ilustrowane” Augusta Sokołowskiego (1895—1904, IV tomy), następnie „Dzieje narodu polskiego w zarysie” Władysława Smoleńskiego (1897, opublikowane pod pseudonimem Władysława Grabieńskiego), wreszcie Anatola Lewickiego, „Dzieje Polski” (1899).

¹⁰ H. Schmitt, *Dzieje Narodu Polskiego* t. I, Lwów 1863, s. 1—2.

¹¹ Tamże, s. 203.

¹² M. Bobrzyński, *Dzieje Polski w zarysie*, Kraków 1879—1900, t. I, s. 324; t. II, s. 60.

¹³ S. Łukas, *Przyłączenie Mazowsza do Korony Polskiej*, „Przewodnik Naukowy i Literacki”, 1875, s. 767.

¹⁴ Tamże, s. 851.

¹⁵ Por. K. Dunin, *Dawne mazowieckie prawo*, Warszawa 1880.

¹⁶ A. Pawiński, *Ostatnia Księżna Mazowiecka*, „Ateneum” t. III (LXIII) — IV (LXIV), 1891, s. 421—452, 7—40.

¹⁷ Tamże, t. III, s. 462.

August Sokołowski twierdzi, że Mazowsze na drogę odrębnego rozwoju weszło już w czasach Bolesława Krzywoustego, systematycznie tracąc organiczny związek z państwem polskim. Przyczyny tego były dwojakie: znaczne oddalenie Mazowsza od ognisk życia politycznego w Polsce oraz wyjątkowe położenie tej dzielnicy, zagrożonej najazdami pogan z Prus i Litwy¹⁸. Zerwanie jednolitości państwowej nastąpiło w 1210 r., dopiero złożenie hołdu przez Siemowita III z całego Mazowsza spowodowało, że państwo polskie stało się z powrotem organiczną całością, z jedną monetą, jednym prawem i jednym królem. „Zasada jednolitości nie była może zupełnie przeprowadzona — pisze Sokołowski — ale niedokładność tę równoważyło poczucie wspólności narodowej”¹⁹. Poczucie to zwycięża raz jeszcze w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XV wieku: „Książęta nie dają się porwać na drogę bezwzględnej przeciw królowi opozycji — i podczas pruskiej wojny tak panujący jak i dygnitarze mazowieccy okazują dla sprawy narodowej i króla niezachwianą wierność i przychylność”²⁰. Autor jest świadom tego, że stosunki polsko-mazowieckie dalekie były od idylli, że Mazowszanie wiele razy wyłamywali się spod zwierzchnictwa królewskiego (Siemowit III, „bezprawne” rządy ks. Anny Radziwiłłówny) i wysuwali pretensje do korony polskiej (Siemowit IV, Janusz II), ale pomimo to wysuwa twierdzenie o istnieniu wśród Mazowszan poczucia przynależności do narodu polskiego.

Zapewne Sokołowski przeceniał siłę i zakres ówczesnej świadomości narodowej, niemniej trzeba przyznać, że był prekursorem badań nad świadomością ludzi średniowiecza w kontekście interesującego nas zagadnienia separatyzmu mazowieckiego.

Władysław Smoleński zarówno w „Dziejach narodu polskiego” jak i w „Szkicach z dziejów szlachty mazowieckiej” dostrzega jedynie społeczny aspekt separatyzmu mazowieckiego, wynikający z zapóźnienia cywilizacyjnego i „ciemnoty” szlachty Mazowsza, pomijając jednocześnie jego aspekty polityczno-prawne²¹.

Natomiast Anatol Lewicki akcentował w swej pracy wagę stosunków politycznych, twierdząc, że separatyzm mazowieckich książąt objawiał się w aktach ich polityki zewnętrznej²².

Z kolei Antoni Prochaska zwrócił uwagę na duże znaczenie hołdów mazowieckich w dziejach Polski średniowiecznej. Wyróżnił trzy okresy: w pierwszym książęta byli lennikami króla Ludwika, w drugim stają się lennikami Władysława Jagiełły, w trzecim (od 1426) synowie Siemowita IV i Janusza I podejmują walkę z Jagiełłą, wkracząc na drogę felonii²³. Sympatia autora stoi po stronie króla i biskupa Pawłowskiego, który wytoczył młodym książętom proces sądowy o spiskowanie z wrogami Polski. Prochaska ahistorycznie rozważa „co by było, gdyby” biskup płocki nie powstrzymał separatystycznych działań Mazowszan. Udratunowywany problem „zdrady książęcej” staje nam przed oczami jako groźba nieodwracalnego odłączenia Mazowsza od Polski²⁴. Zasługuje na podkreślenie fakt, że Prochaska był pierwszym historykiem, który w odniesieniu do polityki książąt mazowieckich użył określenia „separatystyczna”.

¹⁸ A. Sokołowski, *Dzieje Polski Ilustrowane* t. I, Wiedeń 1896, s. 140.

¹⁹ Tamże, s. 152.

²⁰ Tamże, t. II, Wiedeń 1904, s. 63—64.

²¹ W. Smoleński, *Dzieje narodu polskiego w zarysie* t. I, Kraków 1897; tenże, *Szkice z dziejów szlachty mazowieckiej*, Kraków 1908.

²² A. Lewicki, *Dzieje Polski*, Lwów 1899.

²³ A. Prochaska, *Hołdy mazowieckie 1386—1430*, RAU whf, seria II t. XXIII, 1905, s. 55.

²⁴ A. Prochaska, *W sprawie zajęcia Rusi przez Kazimierza Wielkiego*, KH t. VI, s. 13, sugeruje, że kwestie mazowieckie, które w XV w. były wewnątrzpolskimi, podsycane przez Zachód z zachodnimi się wiązały; tenże, *Król Władysław Jagiełło* t. I, Kraków 1908, s. 398.

Z dokonanego przeglądu wynika, że literatura historyczna okresu 1803—1918 nie potrafiła jeszcze w sposób właściwy postawić problemu separatyzmu mazowieckiego, co najwyżej „przeczuwała” jego istnienie (jak S. Lukas) czy też dawała mu odpowiednią nazwę (A. Prochaska) nie dostrzegając jednak jego wielostronnych (prawnych, politycznych, gospodarczych, kulturalnych etc.) uwarunkowań. Niemniej zwrócono uwagę na to zjawisko i wytyczono kierunek dalszych badań.

II. W latach pierwszej wojny światowej i w pierwszych latach po wojnie w polskiej myśli historycznej dominowały prądy dążące do rehabilitacji przeszłości. W starych kronikach i dokumentach poszukiwano źródeł polskiej tożsamości narodowej, społecznej i kulturowej²⁵.

Oswald Balzer w dziele „Królestwo Polskie 1295—1370” dokonał rozbioru struktury prawno-organizacyjnej ziem wchodzących w skład Królestwa. Szczegółowe wnioski autora prowadzą do konkluzji o istnieniu w latach 1295—1370 uniwersalnego Królestwa Polskiego, oddziałującego na wszystkie ziemie Polski. Czynnikiem spajającym odrębne ziemie w jedną organiczną całość ustrojową była dynastia piastowska²⁶. Mazowsze autor zalicza do ziem polskich, stosunek książąt mazowieckich do Władysława Łokietka nazywa „bezumownym”, dopiero w połowie XIV w. pojawia się lenno, jako nowa forma zależności książąt od króla, Mazowsze staje się faktycznie częścią Polski, aż do 1370 r., kiedy to wraz ze śmiercią Kazimierza Wielkiego przekształca się w samodzielny organizm państwowy²⁷. Separatyzm mazowiecki po roku 1370 spowodowany był zatem rozpadem więzi lennych między Mazowszem a Koroną.

„Czasy zgodnego współżycia i potęgi” przywołał Oskar Halecki w wydanych w latach 1919—1920 „Dziejach Unii Jagiellońskiej w wiekach średnich”. Uważając, że „te wydarzenia — — są dodatnie — które okazały się trwałą wartością dla dobra ogółu, dla dobra narodów”²⁸, Halecki uznał unię polsko-litewską za najważniejszy fakt w naszej historii. Stąd też wynika tendencja autora, aby książąt mazowieckich traktować jako jednych z wielu realizatorów idei unijnej, którzy nie powinni byli przeciwstawiać się polityce królewskiej (dlatego, m.in. pozytywnie ocenia hołdy mazowieckie).

W późniejszym wydawnictwie „Polska, jej dzieje i kultura” Halecki więcej miejsca poświęcił antagonizmom polsko-mazowieckim, *expressis verbis* sformułował tezę o politycznym, prawnym i kulturalnym separatyzmie Mazowsza²⁹. Analiza ta zainspirowała wielu historyków do badań nad stosunkami Polski z Rusią. Wśród publikacji na ten temat odnotujemy prace Stanisława Zakrzewskiego i Henryka Paszkiewicza.

Sądy ich są wyjątkowo zbieżne, obaj uważają że: 1. to właśnie Łokietek osadził Bolesława Trojdenowicza na tronie ruskim; 2. do 1325 r. stosunki między książętami mazowieckimi a królem Władysławem były przyjazne i pogorszyły się dopiero po najazdach litewskich na Mazowsze; 3. Mazowsze było zbyt słabe politycznie, aby mogło prowadzić samodzielną politykę ruską³⁰. Mimo to Paszkiewicz uważa, iż w latach 1320—1325 prowadzili książęta własną politykę zewnętrzną i dy-

²⁵ M. H. Serejski, *Naród a państwo w polskiej myśli historycznej*, Warszawa 1976, s. 253—262.

²⁶ O. Balzer, *Królestwo Polskie 1295—1370* t. I, Lwów 1919, s. 70.

²⁷ Tamże, t. III, Kraków 1920, s. 170—300.

²⁸ O. Halecki, *Dzieje Unii Jagiellońskiej* t. I, Kraków 1919, s. XI.

²⁹ O. Halecki, *Dzieje Polski pod panowaniem Jagiellonów*, [w:] *Polska jej dzieje i kultura* ks. I, rozdz. XIII—XXIV, Warszawa 1927, s. 292, 319—320.

³⁰ S. Zakrzewski, *Wpływy sprawy ruskiej na państwo polskie w XIV wieku*, Zamość 1922, s. 16—22, 32; H. Paszkiewicz, *Ze studiów nad polityką polską, litewską i krzyżacką Bolesława Jerzego, ostatniego księcia Rusi halicko-włodzimierskiej*, „Ateneum Wileńskie” t. II, 1924, s. 31—67; tenże, *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, Warszawa 1925.

nastyczną, lecz ich zaangażowanie się w sprawy ruskie było początkiem procesu uzależnienia się od Korony³¹.

W latach dwudziestych XX wieku nasiliły się publikacje syntez historycznych. Autorem jednej z nich był Wacław Sobieski, który przekazał czytelnikom obraz dziejów Polski w „duchu nacjonalistycznym”³².

Problem separatyzmu Sobieski pominął milczeniem, inaczej niż w drugim wydaniu (pośmiertnym, uzupełnionym przez Kazimierza Tymienieckiego), w którym pisał o wyodrębnieniu się Mazowsza z Korony po śmierci Kazimierza Wielkiego³³ aczkolwiek i tym razem nie wspominał ani o hołdzie 1426 r., ani o postawie książąt mazowieckich w wojnie trzynastoletniej.

W 1926 r. ukazały się „Dzieje Polski średniowiecznej” opracowane przez Romana Grodeckiego, Stanisława Zachorowskiego i Jana Dąbrowskiego³⁴. Część dotycząca wieku XIII i panowania Władysława Łokietka napisał Zachorowski. Autor pokusił się w niej o oryginalne wyjaśnienie genezy mazowieckiego separatyzmu.

Na odmienną sytuację gospodarczą, społeczną i polityczną Mazowsza w stosunku do innych dzielnic polskich złożyły się: położenie geopolityczne, słabość kulturalna, zanikoma rola Kościoła, nieobecność kolonizacji niemieckiej oraz wewnętrzny partykularyzm dzielnicowy, podsycany bratobójczymi walkami książąt mazowieckich³⁵.

Zachorowski przyjmuje, iż czynnikiem integrującym ziemie polskie było wymieranie gałęzi piastowskich w poszczególnych dzielnicach³⁶, jednocześnie pozostawanie przy życiu wielu linii Piastów było czynnikiem konserwatywnym, zatem jako „przyczynę pierwszą” partykularyzmu mazowieckiego (bo tak nazywa autor odrębny byt Mazowsza poza monarchią dwóch ostatnich Piastów) należałoby uznać żywotność Piastów mazowieckich, zaś za „przyczynę wtórną” — subiektywną niechęć książąt do Łokietka.

Obszerną dysertację doktorską na temat lenna mazowieckiego napisała Ewa Maleczyńska („Książęce lenno mazowieckie 1351—1526”). Autorka podkreśla, że każdy hołd miał swoją odrębną genezę i odrębne uzasadnienie, często książąt zmuszano do niego siłą (np. Siemowita IV w 1384 r., i Kazimierza II w 1430 r.). Początkowo książęta mogli odzyskać niezależność przez wymarcie rodziny pana lennego (Kazimierza Wielkiego — dlatego też stosunek książąt do tego króla Maleczyńska nazywa prywatno-prawnym). Dopiero Ludwik węgierski stanął na stanowisku „publicznego”, a nie „prywatnego” charakteru państwa — lenno wymagało odnawiania wraz ze śmiercią pana lennego.

Mazowsze było — zdaniem autorki — pod wieloma względami uprzywilejowane w porównaniu z innymi lennami polskimi, czy to w kwestii dziedziczości w liniach bocznych, czy też co do rozporządzania ziemią. Zupełną odrębność posiadało Mazowsze pod względem organizacji wojskowej. Książęta bili własną mo-

³¹ W. Paszkiewicz, *W sprawie hołdowania Mazowsza przez Kazimierza Wielkiego*, PH t. XXIV, 1924, s. 2.

³² W. Sobieski, *Dzieje Polski*, wyd. I, Warszawa 1923.

³³ Tamże, wyd. II, s. 10.

³⁴ R. Grodecki, S. Zachorowski, J. Dąbrowski, *Dzieje Polski średniowiecznej*, Kraków 1926. W tym miejscu omówimy tylko poglądy S. Zachorowskiego, poglądy J. Dąbrowskiego zreferujemy w dalszej części.

³⁵ S. Zachorowski, [w:] *Dzieje Polski...* t. I, s. 292. Rozdziały *Dziejów* napisane przez Zachorowskiego były opublikowane już wcześniej, patrz S. Zachorowski, *Wiek XIII i panowanie Władysława Łokietka, Historia Polityczna Polski cz. I: Wiek średni*, [w:] *Encyklopedia Polska* t. V, cz. I, Kraków 1920, s. 134—309.

³⁶ S. Zachorowski, *Wiek XIII*, s. 232.

netę, pobierali cła, wyznaczyli swoich następców³⁷. Mazowsze „nie rozbiło państwowości polskiej, ani nawet na tę drogę nie weszło. Ale też nie odegrało także owej dodatniej państwowotwórczej roli, co terytoria zachodnie — —. Odrębność instytucji mazowieckich od koronnych polegała raczej na pewnego rodzaju zafaniu Mazowsza, którego stosunki odpowiadają pospolicie stosunkom spotykanym gdzie indziej w Polsce o wiek albo i więcej wcześniej”³⁸.

Rozprawa Maleczyńskiej, nie wolna od błędów merytorycznych (co wykazał A. S wie ż a w s k i) stanowiła drugą, po „Hołdach mazowieckich” Prochaski próbę całościowego ujęcia stosunków polsko-mazowieckich w XIV—XVI w.

Stosunki polsko-krzyżacko-mazowieckie w latach dwudziestych XIV w. stały się przedmiotem analizy Stanisława Zajączkowskiego. Według niego separatystyczna polityka książąt mazowieckich, spowodowana wzrastającą po 1320 r. niechęcią do Łokietka i zawarciem układu polsko-litewskiego była jawnie antypolska i prokrzyżacka; jej skutkiem — straty polskie na rzecz Zakonu.

W latach trzydziestych XIX w. historiografię polską zdominowały idee panjagiellońskie, z którymi wystąpił m.in. Ludwik K o l a n k o w s k i⁴⁰. W jego ocenie naczelną dyrektywą, rządzącą polityką Jagiellonów była zasada dziedziczności w łonie dynastii, zarówno na Litwie, jak w Polsce. Późniejsze konflikty między Jagiellonami a panami polskimi i książętami mazowieckimi rodziły się przede wszystkim z przeciwwstawienia zasadzie dziedziczności zasady elekcyjności (np. spór z lat 1425—1426).

Kolankowski najważniejsze fakty historyczne wiąże z działalnością Jagiellonów, książęta znajdują się pod ich przemożnym wpływem, a Mazowsze jest przedmiotem gry politycznej między Polską a Litwą. Separatyzm ma charakter przejściowy, jest od niej pochodny i zależny.

Syntetyczny obraz Polski w latach 1492—1506 znajdujemy u Fryderyka Papéego. Z monografii o Janie Olbrachcie i Aleksandrze Jagiellończyku wynika, że dążenia separatystyczne książąt mazowieckich w końcu XV i na początku XVI w. były niezwykle silne⁴¹. Zupełnie niemal brakuje pozytywnych przykładów współpracy polsko-mazowieckiej (jeden z niewielu, to wysłanie wojsk mazowieckich, zresztą spóźnione, na wyprawę mołdawską 1496 r.).

Papée zwraca uwagę, że nie był to separatyzm wyłącznie książęcy lecz, że szerokie warstwy społeczeństwa mazowieckiego manifestowały swą niechęć wobec inkorporacji (np. mieszczanie warszawscy odmówili otwarcia bram miasta posłom królewskim po śmierci Konrada III). Można przypisać Papéemu, sympatyzującemu z procesem jednoczenia ziem polskich przez Jagiellonów pogląd, że w latach największej przewagi Korony nad Mazowszem mieliśmy jednocześnie do czynienia z największym oporem Mazowszan.

Przegląd publikacji okresu 1918—1945 kończymy pracą Zdzisława Kaczmarczyka pt.: „Monarchia Kazimierza Wielkiego”. „Polska ówczesna — pisał autor — nie mogła być zlepkiem osobnych państw zjednoczonych unią personalną, ale była już tworem jednorodnym i cała jako jedno państwo występowała”⁴².

³⁷ E. Maleczyńska, *Książęce lenno mazowieckie 1352—1526*, Lwów 1929, s. 51.

³⁸ Tamże, s. 158.

³⁹ S. Zajączkowski, *Polska a Zakon Krzyżacki w ostatnich latach Władysława Łokietka*, Lwów 1929, s. 60 nn.

⁴⁰ L. Kolankowski, *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów t. I: 1377—1499*, Warszawa 1930; tenże, *Polska Jagiellonów. Dzieje polityczne*, Lwów 1936.

⁴¹ F. Papée, *Jan Olbracht*, Kraków 1936, s. 33; tenże, *Aleksander Jagiellończyk*, Kraków 1949, s. 42—43, 51 (praca ta została napisana przed wojną, dlatego zaliczamy ją do okresu 1918—1945).

⁴² Z. Kaczmarczyk, *Monarchia Kazimierza Wielkiego t. I: Organizacja państwowa*, Poznań 1939, s. 35.

Ewolucja następowała w poglądach na charakter władzy królewskiej. *Regnum Poloniae* staje się podmiotem praw w stosunku do księstw dzielnicowych. Logiczną konsekwencją tej tezy byłoby stwierdzenie, że Mazowsze, pozostając w związku lennym z Koroną, stanowiło nierozzerwalną część Królestwa Polskiego.

Historiografia polska lat 1918—1945 dostrzegała istnienie separatyzmu mazowieckiego i usiłowała go opisać, przede wszystkim, w kategoriach prawno-ustrojowych (O. Balzer, E. Maleczyńska) oraz polityczno-militarnych (O. Halecki, S. Zajączkowski). Nieliczni tylko autorzy zaprzeczali takiemu zjawisku (S. Zakrzewski, częściowo W. Sobieski), niektórzy próbowali je minimalizować (jak L. Kolankowski), inni natomiast podkreślali jego niebezpieczeństwo dla bytu narodowego i państwowego Polski (F. Papée, S. Zajączkowski).

III. W roku 1945 opublikowana została w Krakowie książka Zygmunta Wojciechowskiego pt. „Państwo polskie w wiekach średnich. Dzieje ustroju”. Autor pisze w niej o realnym separatyzmie Mazowsza w wiekach średnich, wywołanym nieobecnością w polskim prawie, do połowy XIV w., formuły uzależniającej politycznie władców poszczególnych ziem polskich od króla polskiego. Dopiero zastosowanie prawa lennego pozwoliło w 1351 r. połączyć Mazowsze z Polską, aczkolwiek odrębność administracyjno-prawna Mazowsza nadal istniała, dzięki poszanowaniu przez Koronę dziedziczości w linii bocznej Piastów mazowieckich⁴³.

Na inne przesłanki separatyzmu mazowieckiego wskazuje Edmund Długopolski, autor monografii o Łokietku. Jego zdaniem opór Mazowszan przed zjednoczeniem wypływał z poczucia równości książąt wobec księcia krakowskiego; autor zauważał samodzielną politykę Piastów mazowieckich, opartą na przyjaźni z Krzyżakami, ale stwierdził, że była ona „złem przemijającym, bez większej szkody dla zjednoczonej Polski”⁴⁴. Oba te nurty rozważań złączył w jeden Jan Baszkiewicz w pracy o powstaniu państwa polskiego po okresie rozbitcia dzielnicowego.

Badacz ten polemizuje z tezą Balzera, jakoby królowie polscy mieli od 1320 roku władzę, czy też prawa zwierzchnie nad całym terytorium polskim⁴⁵. Historiografia, która sugerowała się teorią Balzera twierdziła, że w pierwszej połowie XIV w. brak było w Polsce odpowiedniej formy uzależnienia książąt dzielnicowych od króla. Baszkiewicz zauważa, że takie uzależnienie było możliwe na mocy prawa zwyczajowego, lecz na przeszkodzie stanęła słabość monarchii Łokietka i wrogość książąt wobec króla. Politykę książąt mazowieckich, wiążących się z Krzyżakami, autor nazywa „ciasnym partykularyzmem i reakcyjną postawą”⁴⁶. Jego zdaniem antagonizm polsko-mazowiecki był jedną z przyczyn niepowodzeń króla w walce z Zakonem. Separatyzm książąt, stojących na czele feudalnej opozycji przeciw budowaniu jedności Polski, wsparty polityką biskupa płockiego Floriana był — stwierdza autor — „niezgodny z żywotnymi interesami ogółu ludności polskiej”⁴⁷.

Problem zjednoczenia podjęty przez Baszkiewicza kontynuował Jan Dąbrowski. Dla tego historyka proces zjednoczenia był konsekwencją i politycznym roz-

⁴³ Z. Wojciechowski, *Państwo polskie w wiekach średnich. Dzieje ustroju*, wyd. II, Poznań 1958, s. 118—120, 152—153.

⁴⁴ E. Długopolski, *Władysław Łokietek na tle swoich czasów*, Kraków 1951, s. 328.

⁴⁵ O. Balzer, op. cit., t. III, s. 166 nn.

⁴⁶ J. Baszkiewicz, *Powstanie zjednoczonego państwa polskiego*, Warszawa 1954, s. 280.

⁴⁷ Tamże, s. 285, 342.

wiązaniem procesów ekonomicznych⁴⁸. Można stąd wnosić, że separatyzm mazowiecki wynikał z niedorozwoju sił wytwórczych na Mazowszu i miał charakter ekonomiczny.

W późniejszej o 8 lat monografii Kazimierza Wielkiego Dąbrowski przyczyny niezależności Mazowsza od Polski upatruje w tym, że wschodnie i północne granice Mazowsza były bezpieczne aż do połowy XIV w. (dlatego też nie potrzebowało ono polskiej pomocy) oraz w przewadze czesko-krzyżackiej nad Kazimierzem Wielkim⁴⁹.

Ewolucja poglądów Dąbrowskiego odbijała przemiany, jakie zachodziły w polskiej nauce historycznej od I Konferencji Metodologicznej Historyków Polskich w Otwocku w 1951/1952 roku do połowy lat sześćdziesiątych.

Wzorcową pracą, opartą na metodologii marksistowskiej, miała być synteza „Historii Polski” Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk, opublikowana w 1957 r. Jednakże autorom tego dzieła nie udało się ukazać w harmonijnym powiązaniu spraw gospodarczych, społecznych, kulturalnych, ideologicznych i politycznych. Przeciwnie: praca razi brakiem spójności. Nas szczególnie interesuje jak w owym schemacie zostały przedstawione sprawy mazowieckie. Juliusz Bardach i Gerard Labuda piszą o antagonizmach polsko-mazowieckich z lat dwudziestych XIV w. z charakterystycznym przekonaniem, że o separatystycznej polityce książąt decydowali nie sami książęta, lecz całe społeczeństwo⁵⁰.

Kategorię „walki klas” stosuje Zdzisław Kaczmarczyk. Stwierdza on, że walka klasowa przebiegała między panami feudalnymi a masami ludowymi oraz między zwolennikami władzy centralnej a czynnikami odśrodkowymi — Piastowie mazowieccy znajdowali się po stronie sił odśrodkowych⁵¹. Separatyzm mazowiecki nosił oblicze klasowe i sytuował się w prawidłowościach historycznego rozwoju społeczeństw; nie oznacza to, iż Kaczmarczyk aprobował „anarchizującą” politykę książąt — potępiał on ją jednoznacznie. Dodatkowymi argumentami na korzyść książąt było zabiedzenie gospodarze Mazowsza, niedostatek zbóż i inwentarza oraz zacofanie ustrojowe⁵².

Autorzy „Historii Polski” PAN pierwsi w historiografii polskiej usiłowali przedstawić klasowe uwarunkowania separatyzmu mazowieckiego. Ich analizy nie wychodziły jednak poza dychotomie: postęp—reakcja, lud—książęta i dotyczyły głównie dziejów wewnętrznych.

Wzajemne uwarunkowania czynników zewnętrznych i wewnętrznych w historii Polski średniowiecznej opisał Kazimierz Tymieniecki, pogłębiając tym samym rozumienie materializmu historycznego⁵³.

W latach 1958—1965 opublikowano kilka prac o średniowiecznym Mazowszu, m.in. na temat podziałów terytorialnych i administracyjnych, polityki targowej książąt, form władania ziemią, skarbowości itd.⁵⁴. Najpełniejszą analizę dziejów regionu przeprowadził w tym okresie Stanisław Russocki.

⁴⁸ J. Dąbrowski, *Korona Królestwa Polskiego w XIV wieku. Studium z dziejów rozwoju polskiej monarchii stanowej*, Wrocław 1956, s. 38; tenże, [w:] *Dzieje Polski średniowiecznej* t. II, Kraków 1926, s. 127, sugeruje, iż Mazowsze zostało podporządkowane Polsce dzięki zastosowaniu teorii *Corona Regni Poloniae*.

⁴⁹ J. Dąbrowski, *Kazimierz Wielki. Twórca Korony Królestwa Polskiego*, Wrocław 1954, s. 25, 32, 33.

⁵⁰ J. Bardach, G. Labuda, [w:] *Historia Polski PAN* t. I, cz. I, Warszawa 1957, s. 437.

⁵¹ Z. Kaczmarczyk: [w:] *Historia Polski*, s. 554—555.

⁵² Tamże, s. 498, 617—619.

⁵³ K. Tymieniecki, *Polska w średniowieczu*, Warszawa 1961.

⁵⁴ B. Sobol, *Zarys podstawowych zmian terytorialnych i administracyjnych w dziejach Mazowsza*, „Ziemia Mazowiecka” t. I, 1958, s. 8, 17; A. Wolff, *Studia nad urzędnikami mazowieckimi 1370—1526*, Wrocław 1962; J. Senkowski, *Skarbowość Mazowsza od końca XI wieku do 1526 r.*, Warszawa 1965.

Zdaniem jego Mazowsze wiodło przez ponad 200 lat (1320—1526) niezależny byt polityczny⁵⁵. Odrębności gospodarczych, politycznych Mazowsza należałoby doszukiwać się już w wieku XIII i w początkach XIV, kiedy to region mazowiecki definitywnie oderwał się od reszty ziem polskich. Nastąpił wówczas spadek politycznego znaczenia Mazowsza, co też wpłynęło na zahamowanie w skali lokalnej procesów feudalizacyjnych (na Mazowszu mamy do czynienia np. z dekoncentracją zamiast koncentracji własności feudalnej). Mniej więcej około lat 1317—1320 rozpoczął się nowy okres w stosunkach polsko-mazowieckich, w którym dominuje obawa władców mazowieckich przed inkorporacją.

Przyczyny utrzymywania się separatyzmu autor widzi w całokształcie stosunków ekonomicznych i politycznych, które wytworzyły się pomiędzy Mazowszem a państwem zakonnym w XIV w.: Mazowsze weszło w orbitę ekonomiczną pruskich miast, pożyczki krzyżackie podsycały separatyzm, prokurując często antypolskie wystąpienia (np. Siemowita IV)⁵⁶. Stopniowe odwrócenie sytuacji przyniosły dopiero: klęska zakonu pod Grunwaldem, nowe perspektywy ekonomiczne, związane z unią polsko-litewską, polityczno-gospodarcze skutki pokoju toruńskiego 1466 r. Te czynniki przygotowywały grunt pod integrację z Koroną. Likwidacja niezależności Mazowsza możliwa była również dzięki temu, że na Mazowszu i w Koronie występowały analogiczne instytucje i procesy rozwojowe (podobne hierarchie urzędnicze, dworskie i ziemskie, podobieństwo między stanami Mazowsza a wielkopolskimi, analogiczna organizacja sądów)⁵⁷.

Mimo tych zbieżności między Mazowszem a Koroną istniały nadal odrębności gospodarcze i społeczne, a nade wszystko — prawne, których nie usunęła nawet inkorporacja Mazowsza⁵⁸.

Separatyzm mazowiecki w wersji Russockiego ma oblicze polityczno-ekonomiczne. Autor nie wystawia cenzurek władcom średniowiecznego Mazowsza, zachowuje postawę neutralnego badacza, pisze o obiektywnych faktach i powstrzymuje się przed ich wartościowaniem.

Analizując wojnę polsko-krzyżacką z lat 1409—1411, Stefan Maria Kuczyński odnotował nielojalność Siemowita IV, dążącego do prowadzenia samodzielnej polityki zagranicznej wobec Jagielly i jednoznacznie go potępił. Wojna z Zakonem była, jego zdaniem, sprawiedliwa, a wszelkie wyłamywanie się z szeregów polskich szkodliwe dla sprawy narodowej⁵⁹.

O następnej wielkiej wojnie z państwem zakonnym (1454—1466) pisze Marian Biskup. Uważa on, że ta wojna, jak i poprzednia, osłabiła Mazowsze, które „usiłowało zachować swoje partykularne interesy gospodarcze i polityczne paktowanie z Zakonem, nie zyskując w konsekwencji żadnych korzyści politycznych czy terytorialnych”⁶⁰. Książęta okazywali życzliwą Zakonowi neutralność, postępowały dwulicowo. Dopiero po 1462 r. polityka mazowiecka zaczęła ulegać zmianie, kiedy to Korona przejęła ziemię rawską, gostynińską i bełzką. W 1464 r. Konrad III zorganizował formalną ekspedycję pospolitego ruszenia na zamek działowski.

⁵⁵ S. Russocki, *Formy władania ziemią w prawie ziemskim Mazowsza (końiec XIV — połowa XV wieku)*, Warszawa 1961, s. 5.

⁵⁶ S. Russocki, *Region mazowiecki w Polsce średniowiecznej*, PH t. LIV, 1963, z. 3, s. 411—414.

⁵⁷ Tamże, s. 407—409.

⁵⁸ Tamże, s. 412—414, wymienia m.in. specyficzne cechy społeczno-gospodarcze Mazowsza: zwolnienie urzędników od opłat poradnego, wojskowe powinności drobnej szlachty i chłopów, istnienie gniazd rodowych na północno-wschodnim Mazowszu, zachowanie przez mieszczan praw do posiadania ziemi.

⁵⁹ S. M. Kuczyński, *Wielka wojna z Zakonem Krzyżackim w latach 1409—1411*, Warszawa 1960 (wyd. IV, Warszawa 1966, s. 526).

⁶⁰ M. Biskup, *Trzynastoletnia wojna z zakonem Krzyżackim 1454—1466*, Warszawa 1964, s. 189.

Zdaniem Biskupa separatystyczne działania książąt mazowieckich spowodowane były czynnikami politycznymi, gospodarczymi (handel z Prusami) i tradycjonalizmem (emocjonalne przywiązanie do Zakonu).

Oryginalną wykładnię stosunków polsko-mazowiecko-polskich dał Jerzy Dowiat. Wynika z niej, iż na początku XIV wieku Mazowsze weszło w skład Królestwa Polskiego. Mazowszanie — według autora — byli niewątpliwie zwolennikami zjednoczenia. „Nie było wówczas starcia dwóch koncepcji zjednoczeniowych Polski, [lecz — M.P.] trwała walka między zwolennikami zjednoczenia, którzy poparli króla czeskiego a żywiołami broniącymi anarchii, które skupiły się m.in. przy Łokietku”⁶¹. Dowiat uważa, że w polskiej opinii społecznej bynajmniej nie identyfikowano wówczas sprawy Łokietka z narodową racją stanu. W późniejszym okresie (do połowy XIV wieku) książęta mazowieccy dążyli do utrzymania niezależności wobec dwóch wielkich rywali: króla „krakowskiego” (Władysława Łokietka) i króla czeskiego (Jana Luksemburskiego).

W 1968 r. ukazała się pierwsza monografia sejmu mazowieckiego. Sejm mazowiecki — pisał Bogdan Sobol — ukształtował się w innych warunkach i w inny sposób niż sejm koronny, z uwagi na szereg ustrojowych, prawnych, gospodarczych i administracyjnych odrębności mazowieckich⁶².

W literaturze historycznej wywiązała się, po opublikowaniu pracy Sobola, dyskusja nad genezą i kompetencjami sejmu mazowieckiego (S. Russocki, 1969; A. Swieżawski, 1970). Doprowadziła ona do wyjaśnienia chronologii tworzenia się sejmu na Mazowszu i uściślenia takich terminów jak sejm, wiec urzędniczy, rada książęca etc. Była to jedna z najbardziej płodnych, multilateralnych polemik w historiografii polskiej po roku 1945⁶³.

Interesującą analizę separatyzmu mazowieckiego przeprowadził Janusz Bieniak, redukując go do jednego z wielu partykularizmów dzielnicowych⁶⁴.

Autor zastanawia się dlaczego Mazowsze najdłużej z dzielnic polskich zachowało odrębność. Odpowiedź łączy z przewodnią tezą pracy: główną siłą napędową procesu zjednoczeniowego byli możni, Mazowsze natomiast było dzielnicą najmniej „możnowładczą”, a najbardziej „drobnorycerską”. Miejscowi książęta zdobywali sobie popularność wśród mas rycerskich; zatem dopiero wtedy, kiedy potężniejsze ekonomicznie i politycznie Królestwo Polskie było już w stanie skutecznie zabezpieczyć ich (rycerstwa mazowieckiego) potrzeby, nastąpiło dobrowolne zhołdowanie księstw mazowieckich⁶⁵.

Próbę wytyczenia kierunku dalszych poszukiwań, których celem byłoby przybliżenie momentu opracowania nowoczesnego zarysu dziejów najdawniejszego Mazowsza podjął Stanisław Russocki pracą z roku 1973 na temat państwowości książęcego Mazowsza⁶⁶.

⁶¹ J. Dowiat, *Polska państwem średniowiecznej Europy*, Warszawa 1968, s. 295.

⁶² B. Sobol, *Sejm i sejmiki ziemskie na Mazowszu książęcym*, Warszawa 1968, s. 6.

⁶³ S. Russocki, *Parlamentaryzm udzielnego Mazowsza*, PH t. IX, 1969, z. 2, s. 390—402; A. Swieżawski, *Wiec, rada książęca i sejm na Mazowszu*, PH t. LXI, 1970, z. 3, s. 490—497; por. K. Dunin, op. cit., s. 48; J. Senkowski, op. cit., s. 161; Z. Kaczmarczyk [w:] *Historia państwa i prawa polskiego t. II*, Warszawa 1968, s. 164 i nn.

⁶⁴ J. Bieniak, *Wielkopolska, Kujawy, ziemie łączycycka i sieradzka wobec problemu zjednoczenia państwowego w latach 1300—1306*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, rocznik 74, za rok 1969, z. 2, s. 283.

⁶⁵ Tamże, s. 19, 282.

⁶⁶ S. Russocki, *Państwowość książęcego Mazowsza XII—XIV wieku*, [w:] *Polska okresu rozdrobnienia feudalnego* pod red. H. Łowmiańskiego, Wrocław 1973, s. 71—97.

Zalążków samodzielności państwowej moglibyśmy szukać — zdaniem autora — już w momencie podziału Polski na dzielnice w 1138 r., ale za punkt wyjścia przyjmujemy rok, w którym Mazowsze oddzieliło się od Kujaw i ziemi łączycyckiej (1247). W XIII wieku odrębności Mazowsza nie wykraczały poza międzyregionalne różnice rozwojowe, lecz peryferyjne położenie oraz większe zagrożenie najazdami pogłębiało proces dyferencjacji. Na przełomie XII i XIV stulecia: „Na Mazowszu — — nie znajdowały silniejszego odzewu walki polityczne, dzielące społeczeństwo ziem polskich na zwolenników zjednoczenia w oparciu o Łokietka czy Czechy. Zgodzilibyśmy się z sugestią Janusza Bieniaka, że stanowisko zajęte przez Mazowszan tamtej doby uznać można za przejaw partykularyzmu, a nie separatyzmu, pod warunkiem jednak, że ograniczymy się tu jedynie do początków XIV stulecia. Następnie bowiem, nie bez wpływu Zakonu, czy Luksemburczyków, zabiegających o to, by przeciwstawić Łokietkowi i Kazimierzowi Wielkiemu książąt mazowieckich, polityka prowadzona przez tych ostatnich zdaje się coraz wyraźniej nabierać cech separatystycznych”⁶⁷.

Przejawy owego separatyzmu autor widzi w dwóch płaszczyznach: zewnętrznej i wewnętrznej. W sferze zewnętrznej zawiązywali alianse z kim chcieli, handlowali, kierując się kalkulacją gospodarczą (więc z Krzyżakami), stąd wnoszą należy, że akty infeudacyjne Mazowsza nie stanowiły realnego ograniczenia mazowieckiej suwerenności⁶⁸.

W rozwoju wewnętrznym Mazowsze w XIV i XV w. weszło na drogę tworzenia formy ustrojowej znanej dobrze na gruncie Cesarstwa pod nazwą „władztw terytorialnych”. Dokonała się przebudowa aparatu urzędniczego, wzrosła liczba właścicieli ziemskich, wolniej niż w Koronie rozwijały się miasta i mieszczaństwo wskutek ogólnego ubóstwa i zacofania regionu, później podjęto próby przytwierdzenia chłopu do ziemi (połowa XIV w.) etc.⁶⁹. Wydaje nam się jednak, że podstawową przyczynę utrzymywania się samodzielnego państwa mazowieckiego Russocki upatruje w tym, że: „reorganizacja aparatu władzy, a co za tym idzie życia politycznego dokonała się w ramach książęcych dzielnic, powołując do życia siły antyzjednoczeniowe, których przewyciężenie mogło nastąpić jedynie odgórnie pod wpływem siły stosowanej przez jednoczyciela”⁷⁰.

Podsumujmy teraz poglądy Russockiego z dwóch okresów: 1960—1963 i 1969—1973, głównie na przykładzie „Regionu” i „Państwowości”. Już same tytuły sugerują zmianę stanowiska autora: w późniejszym okresie Russocki mówi *expressis verbis* o państwie mazowieckim. Zwróćmy uwagę na trzy sprawy: 1. niezależny był Mazowsza zamyka raz w latach 1320—1526 (wczesne prace) a następnie w latach 1247—1526 („Państwowość”); 2. pisze, iż Mazowsze nie weszło w skład odrodzonego Królestwa z obawy przed Łokietkiem („Region”), zaś w „Państwowości” stwierdza, iż nie było w tej dzielnicy odzewu na walki polityczne między zjednoczycielami; 3. w drugim okresie pojawia się nowa koncepcja, tzn. powiązanie tendencji antyzjednoczeniowych z przemianami w zakresie sprawowania i struktury władzy na Mazowszu, łączącymi się z nowymi podziałami administracyjnymi i terytorialnymi. Kiedy Russocki pisze o potrzebie zachowania odrębności prawno-sądowych, odczuwanej przez szlachtę mazowiecką tłumaczy ją w „Regionie” tradycjonalizmem szlachty, zaś 10 lat później mówi już tylko o interesowności urzędników mazowieckich, chcących zatrzymać swoje posady.

Russocki jako pierwszy z historyków nazwał Mazowsze państwem, uzasadnił to i fenomen ten spójnie opisał integrując elementy gospodarcze, polityczne, prawne, ustrojowe, społeczne.

⁶⁷ Tamże, s. 86—87.

⁶⁸ Tamże, s. 87—89; zob. E. Maleczyńska, *Książęce lenno*, s. 156.

⁶⁹ S. Russocki, *Państwowość*, s. 74.

⁷⁰ Tamże, s. 97.

Dla badań nad średniowiecznym Mazowszem wielce zasłużył się Henryk Samsonowicz, który stwierdził w roku 1975, że duże obszary rzeczywistości mazowieckiej były tylko częściowo poznane, bądź — jak odrębności kulturalne — niemal wcale nie badane⁷¹.

Samsonowicz pragnął przedstawić trzy grupy problemów, które określały — jego zdaniem — wzajemny stosunek między państwem polskim a księstwem mazowieckim: koniunkturalne cykle gospodarcze, (które bądź włączały Mazowsze do stref obrotu handlowego i rozwoju ekonomicznego pozostałych ziem polskich, bądź pozostawiały je na uboczu), związki polityczne i cele przyświecające działalności książąt mazowieckich oraz czynniki ideologiczne, które określały świadomość społeczną ludzi późnego średniowiecza i ich miejsce w szerszej wspólnocie terytorialnej.

Autor wyróżnia osiem okresów w dziejach gospodarczych Mazowsza. W okresie III (1290—1340) Mazowsze włączone było w krąg gospodarki Hanzy i miast pruskich; pogłębiały się związki gospodarcze z Zakonem, z Prus napływali ludzie i kapitały. W polityce po 1313 r. nastąpiły zmiany: synowie Bolesława II rozpoczęli prowadzenie własnej polityki zagranicznej, bronili się przed podporządkowaniem politycznym, holdowali tylko pod przymusem (1329).

Następny okres (od około 1340 r.) — to neutralność Mazowsza wobec trzech otaczających je państw — Polski, Litwy i Krzyżaków; tak zwana *Pax Mazoviana*. W latach czterdziestych pozycja Mazowsza ulega degradacji. Mazowsze staje się państwkiem buforowym — przedmiotem wielkiej polityki⁷². Po 1370 r. (okres do 1410) kiedy Korona traciła wpływy na Mazowszu, zyskiwali Krzyżacy. W 1382 r. Mazowsze weszło w okres gorących konfliktów międzynarodowych, m.in. otwarty konflikt z Ludwikiem (Siemowit III odmówił złożenia holdu). W latach 1410—1450 (okres VI) wzrost gospodarczy Polski zmienił kierunek zainteresowań i rozszerzał zakres handlu mazowieckiego. W dziedzinie polityki Mazowsze po pokoju melneńskim wróciło do roli jęczyczka u wagi; sprzymierzeńcem książąt był Zygmunt Luksemburski. Doszło do sporu książąt z Jagiełłą, w którym niebagatelną rolę odegrał Stanisław Pawłowski, zakończony holdem Siemowita V, Władysława II i Trojdena II w 1426 r., a Kazimierza II w 1430 r. Na szereg lat Mazowszanie zostali wyłączeni z polityki polskiej, dopiero w 1438 r. odzyskują swobodę manewru; wkrótce Mazowsze staje się ośrodkiem wiążącym wszystkich przeciwników Korony (od Michała Zygmuntowicza po cesarza)⁷³.

W 1462 roku rozpoczął się proces inkorporacji Mazowsza. Wśród społeczeństwa tej dzielnicy można było zauważyć wzrost dążeń zjednoczeniowych. Rawa, Gostynin, szlachta ziemi bełzkiej popierały króla, ale opór Płocka i Sochaczewa był duży. Między 1450 a 1480 rokiem, Płock, Rawa, Sochaczew w coraz większym stopniu uczestniczyły w korzystnej koniunkturze ogólnopolskiej, związanej z zapotrzebowaniem krajów zachodnich na produkty rolne i hodowlane. Dlaczego więc szlachta mazowiecka stawiała opór królowi, skoro jej interesy były raczej zbieżne z koronnymi?

Samsonowicz tłumaczy to knowaniami Habsburgów (zauważając, że opór Mazowsza przed inkorporacją był częścią tła rywalizacji jagiellońsko-habsburskiej w Europie środkowo-zachodniej) oraz przywiązaniem Mazowszan do rodzimej dynastii. Autor negatywnie ocenia rolę Mazowsza z Polską wskazując, że ostatnie stulecie wieków średnich stworzyły z Mazowsza polską Burgundię, kulturalnie stojącą niżej od innych ziem polskich. Odrębności mazowieckie zauważyli

⁷¹ H. Samsonowicz, *Piastowskie Mazowsze a Królestwo Polskie w XIII—XVI w.*, [w:] *Piastowie w dziejach Polski*, pod red. R. Hecka, Warszawa 1975, s. 115—135.

⁷² Tamże, s. 119—123.

⁷³ Tamże, s. 128—129.

oczywiście współcześni (choć Długosz twierdził, że Mazowsze jest *corpore regni Poloniae*), dla ludzi spoza kręgów stałych mieszkańców Królestwa wydawały się większe: „Kronika oliwska” traktowała Mazowsze jako oddzielny od Królestwa człon.

Kallimach zestawiał Mazowsze z Litwą, widział jego odmienności (w stosunku do Korony) prawne i państwowo-administracyjne. Z kolei na Mazowszu powszechna była świadomość dawnych związków z Polską; biskup płocki Jakub traktował Polskę jako swoją ojczyznę, a Bolesław IV kazał przetłumaczyć dla potrzeb mazowieckich statuty Kazimierza Wielkiego. Ponadto nie zapominajmy, że Kościół mazowiecki podlegał metropolii polskiej⁷⁴.

Postawmy pytanie: czy autor w opisanych wyżej odrębnościach mazowieckich widział separatyzm? „Sądzić można — pisze Samsonowicz — że rację ma J. Bierniak, kiedy kwestionuje w ogóle jego szersze istnienie w XIII—XIV w., zwracając jedynie uwagę na różne tendencje polityczne w skali całej Polski”⁷⁵. Zatem wnioskujemy, iż — zdaniem Samsonowicza — zasadniczo o separatyzmie mazowieckim można mówić dopiero w odniesieniu do XV i XVI wieku.

W 1975 r. ukazała się synteza dziejów Polski pod redakcją Jerzego Topolskiego. W części napisanej przez Antoniego Gąsiorowskiego (wiekі średnie) publikacja nie wnosi nowych rozstrzygnięć do interesujących nas zagadnień. Odnotujemy tylko ujemną ocenę polityki Kazimierza Wielkiego, „któremu nie udało się [ostatecznie — M. P.] połączyć Mazowsza z Koroną”⁷⁶.

Ostatnie lata samodzielnego życia Mazowsza i perypetie inkorporacyjne (1526—1529) opisuje Irena Gieysztorowa.

Po śmierci ostatnich książąt Mazowszanie opowiedzieli się za Anną, a przeciw królowi. W trakcie pertraktacji z Zygmuntem I zakwestionowali sam fakt zależności lennej księstwa od Korony. Gieysztorowa stawia pytanie o źródła postawy szlachty mazowieckiej (w konsekwencji — źródła separatyzmu) i odpowiada, że przywiązana była do dynastii Piastów, broniła swojej niepodległości, współczuła Annie; być może taka postawa wpływała z wyrachowania, że przyniesie w efekcie większe ustępstwa ze strony królewskiej⁷⁷.

W 1979 r. ukazała się ostatnia z dotychczasowych syntez dziejów Polski. Stanisław Trawkowski, autor rozdziału o późnym średniowieczu, przytacza szereg przykładów harmonijnej współpracy książąt mazowieckich z królami polskimi (hołdowali Jagielle zaraz po koronacji, w 1392 r. pośredniczyli przy zawarciu ugody między Jagiełłą a Witoldem, w czasie wojny trzynastoletniej posłali królowi posiłki)⁷⁸. Trawkowski nie wspomina antagonistycznych okresów w stosunkach Polski z Mazowszem, nic nie pisze o sporze z lat 1425—1426, warunkowej elekcji 1446 r., oporach Mazowszan przed inkorporacją etc. Stwarza tym samym wrażenie, jakoby to wszystko nie miało miejsca, albo znaczenia, w sumie zubaża obraz historii tamtych lat i osłabia wiarygodność przedstawionego materiału.

W nowy sposób kwestię separatyzmu mazowieckiego traktuje Aleksander Swieżawski, autor pracy o „Rawskim księstwie Piastów mazowieckich”⁷⁹, w której stwierdza we wstępie, że określenie „polityka mazowiecka” jest jedno-

⁷⁴ Tamże, s. 13 i nn.

⁷⁵ Tamże, s. 121.

⁷⁶ A. Gąsiorowski, [w:] *Dzieje Polski*, pod red. J. Topolskiego, Warszawa 1975, s. 189.

⁷⁷ I. Gieysztorowa, *Inkorporacja Mazowsza do Korony*, „Notatki Płockie” nr 2/80, 1977, s. 32.

⁷⁸ S. Trawkowski, *Schyłek wieków średnich*, [w:] *Zarys historii Polski*, pod red. J. Tazbira, Warszawa 1979, s. 105, 149.

⁷⁹ A. Swieżawski, *Rawskie księstwo Piastów mazowieckich 1313—1462. Dzieje polityczne*, Łódź 1975 (jest to V rozdział rozprawy habilitacyjnej pt. *Rawskie księstwo Piastów mazowieckich 1313—1462*).

znaczne tylko dla okresów 1234—1247, 1248—1274/79, 1294—1313, 1355—1381, 1495—1526. W tych latach obszary mazowieckie (w latach 1495—1526 nie wszystkie) znajdowały się pod rządami jednego księcia.

Spróbujmy wskazać za autorem kilka przełomowych momentów w stosunkach książąt mazowieckich z królami Polski. Stosunki między Łokietkiem a książętami były zrazu dobre, aczkolwiek koronacja Władysława musiała mieć wpływ na ich ewolucję. Zasadniczą jednak zmianę stanowisk Trojdena I i Siemowita II przyniósł rok 1325 — najazd Litwinów na ziemie mazowieckie, wynikiem którego było zawarcie przymierza zaczepno-odpornego książąt z Krzyżakami⁸⁰. Próby Kazimierza Wielkiego (w latach 1333—1335) pozyskania książąt zakończyły się fiaskiem. Dopiero w 1350 r. książęta stali się lennikami. Nastąpiła konsolidacja polityki mazowieckiej w oparciu o związki z Polską. Cały ten okres (1345—1355) charakteryzuje się — według autora — wybitnym wzrostem znaczenia Mazowsza; zjednoczone w 1365 r. w rękach Siemowita III Mazowsze „stało się realną siłą sprzymierzoną i uzależnioną od Polski, z czym poważnie musieli się liczyć północni sąsiedzi, Litwa i Zakon krzyżacki”⁸¹. Siemowit III służył radą królowi, pomagał zbrojnie, słowem sumiennie wypełniał obowiązki lennika. Śmierć Kazimierza Wielkiego zmieniła zupełnie faktyczną i prawną sytuację Mazowsza. Siemowit III odzyskał wszystkie ziemie i stał się suwerennym władcą. Co zdobył ojciec, stracił syn; Siemowit IV spadł w ciągu kilkudziesięciu lat ze stanowiska niezależnego władcy sporego państwa do roli satelity królewskiego. Pokój toruński (1411), wzmacniający Koronę, przyniósł na dalszą metę katastrofalne skutki dla samodzielnej polityki księcia. Lata 1413—1425 cechują frontalne ataki króla na Siemowita IV, Jagiełło otacza go szpiegami i prowokatorami. Swieżawski uważa, że fatalne w skutkach wystąpienie Stanisława Pawłowskiego na synodzie w Łęczycy prawdopodobnie było inspirowane przez króla i jego radę⁸². Hołd książąt definiwnie podważył ich znaczenie.

W połowie XV wieku wśród książąt mazowieckich ujawnił się wielki wróg Jagiellonów — Władysław I, który przyjaźnił się z Krzyżakami, sprzymierzał z Michałem Zygmuntowiczem. „Władysław przedkłada swoje własne, dynastyczne interesy ponad sprawę jedności państwa polskiego i unii polsko-litewskiej — —. Tym sposobem Władysław został powoli wyobcowany z zagadnień polskiej polityki wewnętrznej, przestał w niej odgrywać rolę o większym znaczeniu”⁸³. Książę ten — jak przypuszcza autor — wyznawał zasadę, że państwo jest osobistą własnością panującego, pogląd w połowie XV w. będący już anachronizmem. Dynastyczne stanowisko księcia, uważającego się za Mazowszanina, dla którego Jagiellonowie byli intruzami na tronie, było zupełnie nie do przyjęcia dla świadomego swej narodowości społeczeństwa polskiego⁸⁴.

Swieżawski przełamał stereotyp, ukształtowany przez historyków polskich XIX wieku, jakoby w średniowieczu wśród ludności etnicznie polskiej było rozwinięte poczucie jedności narodowej. W rzeczywistości, jeszcze w pierwszej połowie XV wieku przekonanie o przynależności do polskiej wspólnoty narodowej

⁸⁰ Tamże, s. 20.

⁸¹ Tamże, s. 47; odmienne zdanie ma H. Samsonowicz, op. cit., s. 119.

⁸² A. Swieżawski, *Rawskie księstwo*, s. 104; T. Żebrowski, *Zarys dziejów diecezji płockiej*, Płock 1976, s. 52, przypuszcza, że wystąpienie Pawłowskiego było uzgodnione z Siemowitem IV.

⁸³ A. Swieżawski, *Rawskie księstwo*, s. 145.

⁸⁴ Tamże, s. 151; A. Swieżawski, *Mazowsze wobec wojny trzynastoletniej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego”, seria I, 1969, z. 60, s. 65; tenże, *Spór o sukcesję mazowiecką 1462—1468*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” seria I, 1970, z. 72, s. 34, uważa, że klęską dla separatyzmu był prawie równoczesny zgon Bolesława IV i Władysława I.

było tylko udziałem warstwy stojącej na najwyższym szczeblu hierarchii społecznej⁸⁵.

W kilku pracach i artykułach Swieżawski przedstawia proces inkorporacji ziem mazowieckich do Korony (1462: Rawa, Gostynin, Beż, 1478 Sochaczew). Stwierdza, że w sporze o sukcesję plocką (1426—68) rację miał Konrad III⁸⁶. Przełomowy w stosunkach książąt z Koroną był rok 1468. Konrad III rzekł się następstwa po linii plockiej, a wyroki piotrkowskie odsądziły go od posiadania ziemi sochaczewskiej i przysądziły ją Królestwu Polskiemu.

Zdaniem Swieżawskiego o samodzielności Mazowsza można mówić mając na uwadze wcześniejsze okresy historyczne (np. okres po śmierci Kazimierza Wielkiego), jednakże pojęcie separatyzmu rezerwuje autor dla działań, zmierzających do „wyrwania” się spod obowiązków lennika w czasie, kiedy stosunek lenny obowiązywał suwerena i lennika. Pozostając przy takiej definicji separatyzmu można by przyjąć, że prekursorem separatyzmu mazowieckiego był już Siemowit IV, aczkolwiek jego zdrada nie była tak oczywista jak Władysława I (tak, czy inaczej był to głównie separatyzm książąt).

Swieżawski w nasilającym się w XV wieku separatyzmie widział zagrożenie dla polskiej racji stanu⁸⁷. Krytykował Władysława I za dynastyczne stanowisko i awanturniczą politykę zagraniczną (w czasie wojny trzynastoletniej), której nie waha się nazwać zdradą interesów narodowych. Przyczyny separatyzmu, którego chronologiczny zakres ogranicza do XV i XVI wieku widzi w uwarunkowaniach gospodarczych, to jest w silnych związkach handlowych Mazowsza z miastami pomorskimi, oraz w czynnikach subiektywnych, takich jak poczucie przynależności książąt mazowieckich do królewskiego rodu, czy przeświadczenie, że Jagiellonowie są intruzami na tronie polskim, które prowadziły do działań *stricto* politycznych wrogów Polsce.

Historia w wersji Swieżawskiego, daleka od gospodarczego determinizmu, jawi się jako stosunki między władcami. Autor nie redukuje historii do „suchych” faktów i beznamiętnego opisu zdarzeń, ale usiłuje ową materialną, zewnętrzną „strukturę” ożywić motywacjami działających podmiotów ludzkich. Jest to próba wnikięcia w sferę emocjonalną i intencjonalną jednostek wykraczającą poza empiryczne dane.

Omówione prace powojenne przybliżają moment publikacji syntezy dziejów średniowiecznego Mazowsza. Szczególnie zasłużyli się na tym polu S. Russocki i A. Swieżawski. Ich analizy ujawniły wiele nowych zadań jakie rozwiązać musi historyk Mazowsza (Russocki postawił na porządku dziennym kwestię państwowości mazowieckiej, Swieżawski zaś wyeksponował i wyeksplikował kwestię separatyzmu).

Ponadto prace innych autorów, jak A. Wolffa o urzędnikach mazowieckich, S. Pazyry o genezie i rozwoju miast mazowieckich, J. Senkowskiego o skarbowości na Mazowszu, czy ostatnie J. Piętki o mazowieckiej elicie feudalnej, E. Suchodolskiej o kancelariach na Mazowszu i S. K. Kuczyńskiego o pieczęciach książąt mazowieckich (na szerszym tle zjawisk kulturalnych i artystycznych) złożyły się wydatnie na aktualny stan badań nad średniowiecznym Mazowszem.

⁸⁵ A. Swieżawski, *Mazowsze wobec wojny*, s. 63—64; por. tenże, *Nadanie ziemi bełskiej Siemowitowi IV*, PH t. LXXXII, 1981, z. 2, s. 277; tenże, *Spór o sukcesję*, s. 34.

⁸⁶ A. Swieżawski, *Spór o sukcesję*, s. 32. Autor uznaje wojnę o Rawę za najbardziej ewidentny objaw separatyzmu mazowieckiego w XV w. (tamże, s. 22).

⁸⁷ A. Swieżawski, *Wcielenie ziemi sochaczewskiej do Korony (1476 r.)*, PH t. LXVII, 1976, z. 3, s. 366.

Zasadniczą ewolucję poglądów historyków polskich w kwestii separatyzmu mazowieckiego odzwierciedlają trzy podstawowe aporie: nie istnienie — istnienie separatyzmu, jednoprzyczynowość — wieloprzyczynowość zjawiska, autonomia w ramach Królestwa Polskiego a samodzielność państwowa Mazowsza.

Od połowy XIX wieku, kiedy to po raz pierwszy odnotowano wyraźnie odrębności mazowieckie (uczynił to Ł. Gołębiowski), ugruntowało się w historiografii przekonanie o niezawisłym byciu politycznym dzielnicą mazowieckiej (który datowano na lata około 1210—1226—1247 do 1526 r.). Termin „separatyzm” po raz pierwszy pojawił się w pismach A. Prochaski i odąd stale gościł w publikacjach naukowych (używali go m.in. O. Halecki, E. Maleczyńska, L. Kolankowski, J. Baszkiewicz, J. Bieniak, M. Biskup, S. Russocki, A. Swieżawski), przyjmując się z czasem niemal jako obowiązująca matryca przy rozpatrywaniu sprawy mazowieckich. Cóż rzadziej swoistości sytuacji średniowiecznego Mazowsza pomijano „subiektywno-politycznym” (określenie Swieżawskiego) milczeniem.

Po roku 1918 pisanie o separatyzmie mazowieckim nie obrażało już dawniejszego przekonania (aczkolwiek było ono jeszcze i jest bardzo silne) o istnieniu w średniowieczu poczucia wspólnoty narodowej, łączącej wszystkich mieszkańców ziem polskich (o braku takiej wspólnoty pisali F. Papée i A. Swieżawski). Uczyniono również z separatyzmu „gorący” (wbrew dotychczasowemu „chłodnemu” oglądowi zjawiska) problem zagrożenia przez książąt mazowieckich polskiej racji stanu (A. Prochaska, F. Papée, A. Swieżawski). Znajdowano coraz to nowe przykłady antykrólewskich i antypolskich wystąpień Piastów mazowieckich, przenosząc akcent z opisywanych wcześniej lat 1210—1247—1355 na lata po 1355 r., a nawet w głąb drugiej połowy XV wieku aż po rok 1526 (E. Maleczyńska, O. Halecki, S. Russocki, A. Swieżawski, A. Pawiński, I. Gieysztorowa). Rozrosły się badania historii Mazowsza dotyczące m.in. genezy separatyzmu.

Po II wojnie światowej wyniki studiów nad sejmem, skarbowością, urzędnikami, kancelarią, prawem mazowieckim (aczkolwiek w tej ostatniej materii wiele zdziałał już w 1880 r. Kl. Dunin) wpłynęły na rozwarcie „horyzontów” separatyzmu. Historycy zamiast jednej głównej przyczyny separatyzmu (politycznej w XIX i prawnej w początkach XX wieku) odkrywali tych przyczyn więcej (S. Russocki, H. Samsonowicz). Badano strukturę przemian feudalnych, przewartościowywano fakty ekonomiczne, znajdujące często w interesach gospodarczych i handlowych źródło dążeń do zachowania odrębnej polityki Mazowsza (J. Baszkiewicz, S. Russocki, H. Samsonowicz, A. Swieżawski).

W ostatnich trzydziestu latach wzrosło zainteresowanie zagadnieniami ideologicznymi, kontynuowano pracę nad oddziaływaniem doktryny *Corona Regni Poloniae* na stosunki polskie w XIV wieku. Wielką zdobyczą ostatnich lat było postawienie problemu państwowości Mazowsza. Już O. Balzer stwierdził, że Mazowsze po 1370 r. uzyskało niepodległość, jednakże dopiero S. Russocki pisał *expressis verbis* o państwie mazowieckim w wiekach średnich. Żywa w połowie XIV wieku teoria Korony Królestwa Polskiego, wykorzystywana przez Kazimierza Wielkiego mimo, że mówiła o przynależności Mazowsza do Królestwa, nie była respektowana przez książąt (np. przez Siemowita III i Siemowita IV). W oparciu o najnowsze podręczniki prawa (J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak) można stwierdzić, że Mazowsze było odrębnym państwem⁸⁸.

⁸⁸ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia państwa i prawa polskiego*, Warszawa 1976.

Takie też jest zapewne zdanie A. Swieżawskiego, przynajmniej jeśli chodzi o państwo Władysława I czy państwo wschodniomazowieckie Konrada III i jego synów (1495—1526).

Ogólnie skonstatujemy, że literatura dotycząca powyższego zagadnienia pozwala spodziewać się, że wkrótce zostanie opracowana synteza historii Mazowsza.